

DE GENTSE-CONGOLESE KATOENRELATIES (1885-1960): EEN VERKENNEND ONDERZOEK NAAR BEDRIJVEN EN ONDERNEMERS*

- *Sven Van Melkebeke* -

In 2022 luidde een van de conclusies van de parlementaire onderzoekscommissie naar het Belgische koloniale verleden dat er amper onderzoek is naar economische linkjes tussen België en zijn kolonies. Bovendien zijn de internationale structuren van Belgische ondernemingen zelden aan degelijke historische analyses onderworpen. Een studie naar de Gentse-Congolese katoenrelaties leent zich uitstekend om aan deze twee tekortkomingen in de historiografie tegemoet te komen. Welke waren de connecties tussen de Gentse bedrijven en Afrika? Hoe belangrijk waren de intercontinentale banden voor de Gentse en de Congolese textielsector? Welke bedrijven en personen waren betrokken bij die handelsrelaties? Door een antwoord te proberen formuleren op deze vragen wil dit artikel enerzijds bijdragen tot het debat over koloniale geschiedenissen en erfenissen, en anderzijds tot een vernieuwende kijk op Belgische bedrijfs geschiedenis.

I. Inleiding

Het belang van Gent en omgeving als textielregio is genoegzaam bekend. Dit geldt niet enkel voor vlas en jute, maar zeker voor de verwerking van katoen. In de literatuur wordt Gent dan ook vaak omschreven als ‘het Manchester van het vasteland’. Volgens Peter Scholliers speelde Gent in de negentiende eeuw een leidende rol in de Belgische katoenindustrie en was de stad een van de industriële kernsteden in Europa.¹ In de eerste helft van de twintigste eeuw kon Gent zijn koppositie in de Belgische katoensector handhaven – al wonen andere centra, vooral in Oost-Vlaanderen, aan belang – maar op internationaal vlak zou de invloed stelselmatig dalen.

Deze economische evolutie vertoont parallellen met de aandacht die historici geschonken hebben aan de Gentse regio. De katoenindustrie in de negentiende eeuw is ruimschoots bestudeerd.² De twintigste eeuw heeft daarentegen veel minder aandacht gekregen.³ Dit onevenwicht in publicaties is te verklaren door de industriële ontwikkeling van de Gentse textielsector in de negentiende eeuw. De mechanisering van de katoensector was bij het begin van de twintigste eeuw echter nagenoeg voltooid en bijgevolg bleek de textielindustrie minder spraakmakend voor historisch onderzoek. Anderzijds is het onderzoek naar de textielindustrie in Congo nagenoeg onbestaande. Er is enkel een vingerwijzing, doorgaans in een ruimere Afrikaanse context, te bespeuren.⁴ De katoenteelt in de kolonie kreeg wel al aandacht, voornamelijk met focus op de gewelddadige en verplichte productie voor de wereldmarkt.⁵ Wan-

neer voorts naar literatuur over de connectie tussen de Gentse katoensector en Congo gekeken wordt, valt één grote lacune op. Dit gebrek aan onderzoek naar de economische banden tussen België en zijn kolonies is ook de parlementaire onderzoekscommissie naar het Belgische koloniale verleden niet ontgaan. In 2022 concludeerde de commissie immers dat degelijk onderzoek niet enkel wetenschappelijk, maar ook maatschappelijk relevant is doordat het inspeelt op het debat over de ‘winnaars’ en de ‘verliezers’ van de kolonisatie.

Dit artikel poogt aan deze tekortkomingen in het historische onderzoek tegemoet te komen. Het wil niet enkel de Gentse en de Congolese katoenindustrie meer belichten, maar tevens dieper ingaan op de relatie(s) tussen beide. Op deze manier wil deze studie ook bijdragen tot een vernieuwende kijk op Belgische bedrijfsgeschiedenis waarin vooralsnog internationale structuren van ondernemingen onderbelicht zijn gebleven. Als een van de belangrijkste Belgische industriële clusters dient de Gentse katoenindustrie in internationaal perspectief benaderd worden. In zijn baanbrekend boek *Empire of Cotton* wijst Sven Beckert er immers op dat een globaal perspectief nodig is om te begrijpen dat en op welke manier lokale en regionale casestudies deel waren van mondiale sociaaleconomische transformaties. Bovendien, aldus Beckert, biedt de focus op één *commodity* (katoen in dit artikel) de mogelijkheid om verbanden te zien tussen mensen en plaatsen die onzichtbaar bleven in de oudere literatuur waar de geografische focus doorgaans beperkt bleef tot nationale grenzen.⁶ Het werk van Beckert

* Dit artikel is tot stand gekomen in navolging van de tijdelijke tentoonstelling *Pagne Africain* die liep van 31 maart 2022 tot 7 juni 2022 in het Industriemuseum te Gent. Ook in de permanente tentoonstellingen *Over Mensen en Machines* en *100 % Textiel* besteedt het museum aandacht aan de handelsrelaties tussen de Gentse textielbedrijven en het Afrikaanse continent.

1. PETER SCHOLLIERS, *Wages, manufacturers and workers in the nineteenth-century factory. The Voortman cotton mill in Ghent*, Oxford, 1996, 1-2.

2. Naast de vele publicaties van Peter Scholliers kan ook verwezen worden naar de talrijke werken van Hilda Coppejans-Desmedt.

3. De scriptie van Robin Debo is een van de weinige werken die een overzicht biedt van de volledige twintigste eeuw, al is ze beperkt tot het grondgebied van de stad Gent, en de activiteiten spinnen en weven; de veredeling en het bedrukken van textiel vallen buiten de scope van de scriptie; zie ROBIN DEBO, *Spinnen en weven in de stad. Een chronologische en geografische reconstructie van de Gentse textielindustrie 1900-2000*, masterscriptie, Universiteit Gent, 2014.

4. Zie bijvoorbeeld WILLIAM GERVAISE CLARENCE-SMITH, ‘The textile industry of Eastern Africa in the Longue durée’, in *Africa’s development in historical perspective*, 2014, 276-277.

5. Zie bijvoorbeeld OSUMAKA LIKAKA, *Rural society and cotton in colonial Zaire*, Madison, 1997.

6. SVEN BECKERT, *Empire of cotton. A new history of global capitalism*, London, 2015, xxi.

maakt ook duidelijk dat koloniale mogelijkheden (Groot-Brittannië, Frankrijk, Portugal) niet enkel steunden op hun kolonies voor de invoer van ruw katoen, maar ook als afzetgebied van afgewerkte stoffen. Hoe zat het dan met België en Congo? Op welke manier(en) waren België (*in casu* de Gentse regio) en de kolonie met elkaar verweven? Welke impact had de Congolese katoensector op de regio Gent? En welke impact had de Gentse textielindustrie op Congo?

Het tijds kader van dit artikel belooft de koloniale periode 1885-1960. Er zal evenwel ook gekeken worden naar de pre- en postkoloniale situatie. Daaruit zal immers blijken dat de traditionele koloniale cesuren minder relevant zijn voor dit katoenverhaal. De geografische afbakening verdient meer uitleg. Er zal niet enkel gefocust worden op de stad Gent maar ook op de randgemeenten omdat ook daar fabrieken waren die leverden aan Congo. Voor de Congolese context is de afbakening minder vanzelfsprekend.⁷ De katoenteelt gedijde zowel in grote delen van het noorden als het zuiden, terwijl de katoenindustrie specifieke locaties kende (Kinshasa en Kalemie).⁸ Anderzijds zal duidelijk worden dat de banden van Gentse katoenindustriëlen met Congo ruimer waren dan louter de katoenfabrieken (of -plantages).

Een dergelijk onderzoek opzetten stoot op heel wat methodologische problemen. Voor de Gentse kant van de zaak zijn een deel van de bronnen die bewaard worden bij het Archief Gent (AG), slechts deels (het archief van de *Union Cotonnière*)⁹ of nog niet geïnventariseerd (de dossiers van *Teintures et Apprêts de l'Escaut*).¹⁰ Anderzijds

zorgt de overbrenging van het 'Afrika Archief' (AA), bewaard bij de FOD Buitenlandse Zaken naar het Algemeen Rijksarchief, depot Cuvelier (ARA2) al sinds enkele jaren voor problemen van raadpleegbaarheid. Sommige dossiers die relevant zijn voor dit onderzoek worden momenteel ontsmet, herverpakt en herbeschreven. Ondanks deze moeilijkheden zijn voor dit onderzoek een breed gamma aan niet of nauwelijks gebruikte bronnen aangewend: naast bedrijfsarchieven ook dossiers van de koloniale administratie, stalenboeken van Gentse katoenbedrijven, mondelinge geschiedenis, websites, en eigentijdse publicaties. Op basis hiervan wil dit artikel een ongekend stukje textielgeschiedenis belichten waarin zowel bedrijven, ondernemers als handel centraal staan. Omwille van de huidige, moeilijke toegankelijkheid van sommige relevante bronnen wil het in de eerste plaats verkennen wat de Gentse-Congolese katoenrelaties waren om op die manier een aanzet te geven voor grootschaliger, meer diepgravend onderzoek.

In het eerste deel van dit artikel wordt vanuit een globaal perspectief gekeken naar de situatie in Gent en Congo in de periode vóór 1885. Hoe zag de katoensector er in beide regio's uit? Waren er al connecties? Het tweede deel van dit artikel gaat in op de Gentse en Congolese katoensector, *grosso modo* vanaf het laatste kwart van de negentiende eeuw. Hoe evolueerde de sector (industrie en teelt)? Welke bedrijven waren spilfiguren in deze intercontinentale context? In het derde deel wordt nader bekeken welke de banden waren tussen de regio Gent en Congo. Hoe waren de onderlinge handelsrelaties? Op welke manier hebben onder-

7. De Congolese katoensector wordt geografisch bedoeld. Bedrijven en instanties actief in de katoensector in de kolonie waren in handen van Belgen (bedrijfsleiders en afgevaardigden in Congo, maar ook agronomen, mandatarissen van concessie maatschappijen, overheidspersoneel). Het waren dus koloniale bedrijven die soms zowel een Belgische (hoofdkantoor) als een Congolese (productie) poot hadden.

8. Kinshasa, waar de textielindustrie startte in de jaren 1920, zou qua kapitaal, productie, aantal arbeiders en omzet evenwel groter blijven dan Kalemie, waar de industrie pas in de loop van de jaren 1940 begon, en dat voornamelijk belangrijk was voor de context van dit artikel.

9. In 2017 werd een deel van het archief ontsloten in het kader van een masterscriptie in de archivistiek, zie *Thibaut Matthys, De gevolgen van een slechte archiefoverdracht: het 'UCO-archief' als praktijkvoorbeeld, masterscriptie, Vrije Universiteit Brussel, 2017.*

10. Dit fonds werd in 2020 overgebracht van de oude fabrieksgebouwen naar het AG, de corona-perikelen zorgden er voor dat de ontsluiting vertraging heeft opgelopen. De dossiers in het AG lopen echter maar tot 1944. Het is vooralsnog onduidelijk waar de rest van het archief zich bevindt.

nemers de banden tussen Gent en de kolonie op- en uitgebouwd? Het vierde deel schetst kort de postkoloniale context. Het laatste deel brengt enkele voorlopige conclusies en vaststellingen aan.

II. De toestand vóór 1885

De Amerikaanse burgeroorlog (1861-1865) bezorgde Gentse katoenindustriëlen kopzorgen. De import van Amerikaans ruw katoen naar Europese textielcentra droogde, behoudens smokkel, nagenoeg volledig op.¹¹ Gentse bedrijven zagen zich genoodzaakt nieuwe grondstofmarkten aan te boren. Katoen werd in die periode geïmporteerd uit voornamelijk Brazilië, Egypte en India.¹² Na de burgeroorlog verbeterde de situatie voor de Gentse fabrieken snel. De Frans-Duitse oorlog (1870-1871) betekende de sluiting van heel wat textielbedrijven in Noord-Frankrijk wat in het voordeel van de Gentse fabrieken was.¹³ Daarnaast zorgden doorgedreven mechanisatie en een tot wasdom gekomen industrie ervoor dat de Gentse katoensector zich relatief snel wist te herpakken.¹⁴ Bovendien herstelde de productie in en de export van ruw katoen uit de Verenigde Staten zich snel na het einde van de burgeroorlog, al zouden de nieuwe grondstoffenmarkten ook een belangrijk deel van de import in continentaal Europa blijven verzekeren.¹⁵

Hoewel katoen als gewas al bekend was in de gebieden die in 1885 de Congostaat Vrijstaat

zouden gaan vormen, was er van katoenteelt op industriële schaal of katoenfabrieken nog geen sprake vóór de koloniale periode. Dat neemt echter niet weg dat er geen textielnijverheid was. Met name de ambachtelijke productie van raffia stond hoog aangeschreven. Verschillende volkeren (onder meer de Kuba en de Luba) waren bedreven in het vervaardigen van allerhande raffiaproducten (kledij, maar ook dekens, tapijten en lijkwades). Deze stoffen werden niet enkel verhandeld met naburige volkeren, raffia werd ook gebruikt als muntmiddel. Dat de raffianijverheid kwalitatief hoogstaand was, ontging ook Europeanen niet. In de zeventiende en achttiende eeuw vergeleken sommige reizigers het zelfs met zijde en waren de ambachtelijke textielproducten volgens hen, zelfs kwalitatief gelijkaardig aan Europese textielproducten.¹⁶ Daarnaast importeerden verschillende volkeren in Congo ook textiel uit Azië en Europa (linnen onder meer).

De relatie tussen Gentse katoenondernemingen en Afrika gaat dan weer terug tot ten minste de jaren 1830. Gentse industriëlen zetten handelsoperaties op naar Algerije en West-Afrika en hoopten vaste voet aan wal te krijgen.¹⁷ In 1845 voer de Gentenaar Jean-Louis Decoster, een katoenfabrikant-reder voor het eerst naar Senegambia. Decoster slaagde erin om in 1848, dankzij het prestige dat hij genoot bij onder meer Charles Rogier, een staatslening van 25.000 frank te bemachtigen teneinde zijn handelsactiviteiten te ondersteunen.¹⁸ In navolging van Belgische handelaars zoals

11. SVEN BECKERT, *Empire of cotton*, 249-251.

12. KOEN PAEYE, 'De Gentse katoennijverheid op de internationale katoenmarkt in de 19^e eeuw', in *Tijdschrift voor Industriële Cultuur*, nr. 108, 2009 (26), 24.

13. CHRISTELLE DE BRUYCKER, *De evolutie van de textielindustrie in het Gentse*, licentiaatsverhandeling, Rijksuniversiteit Gent, 1988, 10.

14. HILDA COPPEJANS-DESMEDT, 'De overzeese expansie van de Belgische katoenindustrie: van het afsluiten van de Nederlandse koloniale markt tot het uitbreken van de Amerikaanse Secessieoorlog', in *Mededelingen van de Koninklijke Academie van de Overzeese Wetenschappen*, nr. 2, 1965 (11), 421-422.

15. SVEN BECKERT, *Empire of cotton*, 294.

16. Voor meer informatie over de prekoloniale textielnijverheid: zie JOHN THORNTON, 'Precolonial African industry and the Atlantic trade, 1500-1800', in *African Economic History*, nr. 19, 1990, 1-19 en JAN VANSINA, *Being colonized. The Kuba experience in rural Congo, 1880-1960*, Madison, 2010.

17. HILDA COPPEJANS-DESMEDT, 'De overzeese expansie van de Belgische katoenindustrie', 408.

18. JOHN EVERAERT en CHRIS DE WILDE, 'Pindanoten voor de ontluikende industriële revolutie: een alternatieve kijk op de Belgische commerciële expansie in West-Afrika (1844-1861)', in *Mededelingen der Zittingen van de Koninklijke Academie voor Overzeese Wetenschappen*, nr. 3, 1991 (37), 323.

Decoster, waren door de Belgische marine inmiddels verschillende expedities ondernomen naar de West-Afrikaanse kust. Dat resulteerde in de stichting van de Río Nuñez 'kolonie' (1848-1856). In naam van de Belgische regering werd in het huidige Guineé een gebied van ongeveer 150 km² gepacht van een lokale leider.¹⁹ In de periode 1848-1852 was het bedrag van de handelswaar al opgelopen tot twee miljoen frank en dus steunde de Belgische regering dit project ten volle, het was immers goed voor handel en nijverheid.²⁰

Het voorbeeld van de pioniers vond een tiental jaren later navolging bij de firma Voortman. In de loop van de achttiende eeuw begonnen zowel de Britten als de Fransen zich toe te leggen op het drukken van specifieke stoffen (katoenen lende-doeken of *pagnes*, hoofddoeken, enzovoort) voor de Afrikaanse markt.²¹ Die evolutie zette zich ook in de Gentse katoensector door. In de loop van de negentiende eeuw werden met name bij Voortman stoffen geproduceerd voor de Afrikaanse markt. Het drukken gebeurde manueel en de motieven werden aangepast naargelang de bestemming.²² Bij de zogenaamde 'Afrikadrukken' werden Afrikaanse motieven doorgaans geïmiteerd. Vaak ging het om stoffen van mindere kwaliteit bestemd voor de lagere klassen van de bevolking.²³ Stoffen van betere kwaliteit werden meestal naar Azië geëxporteerd.

In de bronnen zijn echter geen directe verwijzingen naar Afrika te vinden. In de negentiende eeuw waagden Gentse katoenfabrikanten zich

niet aan export. Deze riskante taak werd overgelaten aan groothandelaars/expediteurs.²⁴ Het is bovendien ook nodig om kennis van de geëxporteerde stoffen te hebben. In de archieven van Voortman komen frequent de termen *guinée* en *liméneas* voor. Beide stoffen zijn donkerkleurig – *guinée* veelal blauw en enkel gedragen tijdens rouwperiodes – die in meerdere West-Afrikaanse regio's gegeerd waren.²⁵ De eerste levering van Voortman aan West-Afrika dateert van 6 november 1869. In het dagboek staat immers de vermelding dat *guinée* stoffen door een zekere Hugon uit Bordeaux geëxpedieerd werden.²⁶ De export naar West-Afrika verliep niet enkel via Bordeaux, ook Marseille komt regelmatig voor als distributiehaven. In een verkoopboek staat te lezen dat op 8 oktober 1874, Voortman 200 *pagnes* ter waarde van 19.919 frank exporteerde via de Zuid-Franse stad.²⁷ Voortman leverde niet enkel aan talrijke regio's in West-Afrika, gaande van Senegal over Guinée tot Ghana.²⁸ Ook leveringen aan Oost- en Centraal-Afrika kwamen in de jaren 1870-1880 reeds voor. Via de *Compagnie de Mozambique* werden bijvoorbeeld op 14 juni 1880 blauwe stoffen met bloemen- en lijnenmotieven naar Oost-Afrika getransporteerd.²⁹ In de context van dit artikel was de belangrijkste handelsrelatie evenwel die met Congo. De eerste maal dat deze connectie verschijnt in de bronnen is 9 augustus 1879. Via de Nederlandse *Afrikaansche Handels Vereeniging* – die al geruime tijd actief was aan de Congomonding – werden onder andere donkerkeurige katoenen zakdoeken verscheept (zie afbeelding 1).³⁰

19. *Idem*, 319.

20. R. THYS, 'De Belgische Rio Nunez kolonie', in *Neptunus: driemaandelijks maritiem tijdschrift*, nr. 272, 2003 (46), 147.

21. GIORGIO RIELLO, *Cotton: the fabric that made the modern world*, Cambridge; New York, 2013, 154.

22. FRIEDA SORBER, *Drukblokken uit de Gentse katoendrukkerij Voortman*, licentiaatsverhandeling, Rijksuniversiteit Gent, 1976, 115.

23. *Idem*, 'De evolutie van de katoendruk in de Gentse onderneming Voortman, 1790-1890', in *Vijfde nationale kongres voor industriële archeologie, textiel*, Gent, 1978, 158.

24. HILDA COPPEJANS-DESMEDT, 'De overzeese expansie van de Belgische katoenindustrie', 414.

25. Zie E. BOUËT-WILLAUMEZ, *Commerce et traite des noirs aux côtes occidentales d'Afrique*, Paris, 1848.

26. Dagboek, 1867-1870 (AG, *Fonds Voortman*, Firma A(braham) Voortman – N.V. Texas, nr. 280).

27. Verkoopboek, 1872-1875 (AG, *Fonds Voortman*, Firma A(braham) Voortman – N.V. Texas, nr. 331).

28. RINA COSYNS, *Afrikadrukken van de firma Voortman: een imitatie van traditionele West-Afrikaanse weefsels*, licentiaatsverhandeling, Rijksuniversiteit Gent, 1989, 64.

29. Stalenboek Voortman, 1879-1881 (Industriemuseum, nr. V37935-001).

30. Stalenboek Voortman, 1879-1881 (Industriemuseum, nr. V37935-001).

Het bovenste deel van de afbeelding toont een fragment van de eerste lading naar Congo, in 1879 (Collectie Industriemuseum, nr. V37935-001).

III. Evolutie van de Gentse en de Congolese katoensector, 1885-1960

De Gentse katoenindustrie³¹

De periode 1895-1913 betekende een bloeifase voor de Gentse katoensector waarbij vooral de spinnerijen een *boom* kenden. Waar de spinnerijen en weverijen in de periode 1874-1895 jaarlijks met 1,46% en 1,51% groeiden, was dit tussen 1895-1913 gestegen tot 6,05% en 5,87% per jaar.³² Niet enkel de uitbreiding van de Gentse haven, de verbeterde toegangen tot de zee, meer specialisatie en de verdere mechanisering zorgden daarvoor, ook het overbrengen van weefactiviteiten naar het platteland waar de loonkosten lager waren, droegen bij tot de bloei.³³ Het gevolg van de groeispurt was dat spinnerijen voortaan ruw garen begonnen te exporteren naar onder meer Frankrijk, Duitsland en Groot-Brittannië, wat voorheen nagenoeg exclusief op de Belgische markt aangeboden werd.³⁴

Het aandeel van de Gentse katoensector in de Belgische textielindustrie is verbluffend. Op het einde van de negentiende eeuw maakten Gentse katoenspinners en -wevers 69% uit van de katoenwerkkrachten in Oost-Vlaanderen en 59% van de arbeiders in België.³⁵ In 1910 vertegenwoordigden arbeiders in de stad Gent 31% van de werkgelegenheid in de Belgische katoensector; in Gent waren 20% van alle katoenfabrieken in België gevestigd en de machines in de Gentse fabrieken waren goed voor 44% van het totale aantal PK in België. Bovendien waren de Gentse katoenfabrieken kort voor

het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog gemiddeld groter dan bedrijven in de rest van België: respectievelijk 210 werknemers en 540 PK per fabriek tegenover gemiddeld 135 arbeiders en 247 PK.³⁶

Vanaf de jaren 1870 tekende zich in de Gentse katoensector ook een belangrijke structurele omwenteling af: de vorming van naamloze vennootschappen. Het merendeel van de Gentse fabrieken waren tot die periode familiebedrijven die gefinancierd werden met privékapitaal. Die kapitaalbreng bleek echter onvoldoende om de voortschrijdende mechanisering van de sector te blijven ondersteunen.³⁷ De oplossing werd gevonden in de injectie van kapitaal van buiten de familie. Op die manier werd bovendien het financiële risico voor de eigenaars beperkt. Een exhaustief overzicht geven is in de context van dit artikel overbodig; een summier analyse van de bedrijven die belangrijk waren in de relaties tot Congo is wel aan de orde.³⁸ Vooreerst is er de fabriek die in 1790 ontstond toen vennoten Abraham Voortman en Frans De Vos (schoonbroer van Lieven Bauwens) een katoendrukkerij oprichtten. In 1821 werd de drukkerij aangevuld met een weverij en in 1826 met een mechanische spinnerij. In 1876 werd de firma omgedoopt tot de NV Texas, terwijl de drukkerijafdeling in 1890 sloot. Vervolgens is de in 1820 opgerichte firma van Ferdinand Lousbergs in de context van dit artikel belangrijk. De katoenspinnerij en -weverij werden door stichter zelf uitgebaat tot zijn dood in 1859. In 1873 werd het bedrijf omgevormd tot de NV Ferdinand Lousbergs.

31. Voor een beknopt overzicht van de negentiende en twintigste eeuw zie HILDE LANGRAERT, 'De Gentse textielindustrie van 1800-2000', in *Kathedraal van de industrie*, Gent, 2021, 7-12.

32. ROBIN DEBO, *Spinnen en weven in de stad*, 19.

33. PETER SCHOLLIERS, *Wages, manufacturers and workers*, 27-28.

34. *Idem*, 31. In 1896 bedroeg de export slechts 2% van de productie; in 1938 was het percentage al gestegen tot 38% (FRANÇOIS-XAVIER VAN HOUTTE, *L'évolution de l'industrie textile en Belgique et dans le monde de 1800 à 1939*, Louvain, 1949, 161).

35. CHRISTELLE DE BRUYCKER, *De evolutie van de textielindustrie*, 11.

36. PETER SCHOLLIERS, *Wages, manufacturers and workers*, 37. De afname van het aandeel van Gent op werkgelegenheidsgebied heeft hoofdzakelijk te maken met de decentralisatie van de industriële activiteiten. Zowel op het platteland als in andere steden verschenen katoenfabrieken (bijvoorbeeld in Ronse, Aalst en Waarschoot).

37. ROBIN DEBO, *Spinnen en weven in de stad*, 18.

38. Ik baseer mij op een overzicht van de vele NV's die gevormd werden vanaf het laatste kwart van de negentiende tot het midden van de twintigste eeuw, zie: RENÉ DE HERDT en BIE DE GRAEVE, *Hun werk, hun leven: getuigenissen uit de Gentse textielwereld 1900-1950*, Gent, 1981, 58-63.

Evenzeer van belang in de evolutie van de Gentse katoensector in deze periode is de oprichting van een aantal nieuwe bedrijven/filialen die een link met Congo hadden. In 1872 werd, waar het huidige Kinopolis-complex staat,³⁹ door Diomède Vanderhaeghen een katoenweverij opgericht. In 1911 werd 3 miljoen frank geïnvesteerd om een tweede filiaal te openen in Ledeborg⁴⁰ en in hetzelfde jaar werd het bedrijf, dat inmiddels ook een spinnerij omvatte, omgevormd tot NV *Anciens Etablissements Vanderhaeghen Diomède*. Op 5 juli 1906 werd tussen de huidige Nijverheidsstaat en de Scheldekant in Destelbergen⁴¹ de NV *Teintures et Apprêts de l'Escaut* (TAE) opgericht. Het startkapitaal van TAE bedroeg vijf miljoen frank en het bedrijf had als oorspronkelijk doel het verven en bleken van katoenen materiaal bestemd voor spinnerijen en/of weverijen.⁴² Later zou het bedrijf zich ook gaan toeleggen op het bedrukken en veredelen van afgewerkte stoffen. Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog was het kapitaal van TAE geslonken tot 600.000 frank. Een groot deel van de aandelen (582 van de 600) kwam – met de steun van de Frans textielgroep Frémaux – in handen van de groep Baertsoen-Buysse.⁴³

Tijdens de Eerste Wereldoorlog kreeg de Belgische economie zware klappen toegediend. Vooral de metaalindustrie kreeg het hard te verduren⁴⁴ maar ook de Gentse katoenindustrie beleefde tijdens de oorlog een moeilijke tijd. Het waren niet zozeer de oorlogsverrichtingen die schade toebrachten, maar eerder de ontmantelingspolitiek van de Duitsers. Veel materiaal van de Gentse katoenfabrieken werd vernield, gedomonteerd of ontvreemd.⁴⁵ Dat dit een aderslating betekende voor de Gentse katoensector behoeft geen betoog. Enkele katoen-

baronnen zagen het voortbestaan van de industrie dan ook enkel mogelijk door oprichting van een consortium. Het besluit daartoe werd reeds genomen in 1917.⁴⁶ Op 29 augustus 1919 werd de (*Filatures et Tissages*) *Union Cotonnière NV* (UCO) met een startkapitaal van zestien miljoen frank gesticht op initiatief van onder meer Emile-Jean Braun, Adolphe Hebbelynck en Jules de Hempintinne.⁴⁷ De grootste aandeelhouders waren de *Société Générale de Belgique* en de *Etablissements Textiles Fernand Hanus*. Het doel was om spinnerijen, twijnderijen, ververijen en weverijen onder één groep te verzamelen en om het productieproces op elkaar af te stemmen. UCO omvatte aanvankelijk zes spinnerijen (vijf in het Gentse en één in Ronse) maar zou in de daaropvolgende decennia stelselmatig meer bedrijven incorporeren. De eerste voorzitter van het consortium was Gérard Cooreman (1919-1926), opgevolgd door Jean de Hempintinne (neef van Jules, 1926-1934). De bestuurder-directeur was tot aan zijn overlijden in 1962 Adolphe Hebbelynck waarna hij opgevolgd werd door zijn zoon Paul. De uitrol van een overkoepelend consortium wierp vruchten af. In 1925 liet UCO immers een inkomstcijfer van 13.560.845,42 frank optekenen.⁴⁸

In de context van dit artikel ontstonden/hervormden in de jaren 1920 nog twee bedrijven die van naderbij bekeken dienen te worden. Enerzijds is er het bedrijf dat Fernand Hanus in 1899 oprichtte te Lokeren. Zes jaar later volgde de oprichting van een fabriek in Laarne. In 1920 werd een deel van de *Filature Hanus* in de *Filature Jules de Hempintinne* gebracht en werd vanaf dan gedeeltelijk onderdeel van UCO. In 1925 werd het bedrijf omgevormd tot een NV, terwijl de maatschappelijke zetel in

39. <https://www.industriemuseum.be/nl/collectie-item/kinopolis-op-voormalige-site-textielfabriek-vanderhaeghen-in-gent>, [24 maart 2023].

40. *Dubbele wegwijzer der stad Gent en der provincie Oost-Vlaenderen*, 1916, 495.

41. <https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/35709>, [24 maart 2023].

42. *Recueil Financier* (RF), 1928, dl. 2, 959-960.

43. FRANÇOIS VAN HOUTTE, *L'évolution de l'industrie textile*, 122 en RF, 1928, dl. 1, 960.

44. ERIK BUYST, 'De evolutie van het Belgische bedrijfsleven, 1850-2000', in *Nijver België: het industriële landschap omstreeks 1850*, Deurne, 1995, 359.

45. ROBIN DEBO, *Spinnen en weven in de stad*, 23.

46. *Union Cotonnière N.V.*, Gent, 1950, s.p.

47. RF, 1928, dl. 2, 973.

48. RF, 1928, dl. 2, 974.

1929 verhuisde naar Gent.⁴⁹ Anderzijds is er de op 15 maart 1921 opgerichte NV *Filatures et Tissages Colonia* (Colonia)⁵⁰, met een fabriek van 35 are tussen Ter Platen en de Sint-Lievenslaan en één van 32 are in de Toekomststraat te Sint-Amandsberg. Het startkapitaal bedroeg 1 miljoen frank en Colonia beoogde te spinnen, twijnen, weven, bleken, verven, veredelen en legde zich bovendien toe op de handel in garen en stoffen. De belangrijkste aandeelhouder was de *Banque Gantoise pour le Commerce et l'Industrie*. In het boekjaar 1927-1928 had het bedrijf 560.282,77 frank inkomsten. Het is eveneens van belang om de evolutie van TAE in de jaren 1920 te duiden. De firma onderging in 1920 een kapitaalsverhoging tot vijf miljoen frank. Het merendeel van de aandelen bleef in handen van de groep Baertsoen-Buyse (2.782 van de 5.000). In 1927 kon TAE een inkomen van 2.819.857,04 frank noteren.⁵¹

De crisis van de jaren 1930 bracht de Gentse katoensector opnieuw in de problemen. Vele, meestal kleinschalige, bedrijven moesten noodgedwongen de deuren sluiten. Ook de NV Ferdinand Lousbergs werd definitief stilgelegd in de jaren 1933-1934 en het bedrijf was daarmee de eerste grote katoenspinnerij en -weverij die in Gent gesloten werd.⁵² Eind jaren 1930 was de totale textielproductie in België zelfs met 19% gedaald.⁵³ Bovendien werd het moeilijker om afzetmarkten te vinden doordat heel wat landen die vroeger afgewerkte stoffen importeerden, stilaan zelf begonnen te produceren. De Belgische overheid zag zich daarom genoodzaakt om vanaf 1936 productiequota in te stellen.⁵⁴ De Tweede Wereldoorlog voerde de druk op de productie-

capaciteit van de Gentse katoensector verder op. In 1940 beval de Duitse bezetter immers dat er nog maar 30% van het volume van 1939 geproduceerd mocht worden, terwijl de overige 70% in Duitsland zelf vervaardigd moest worden.⁵⁵ Desondanks kwam de infrastructuur van de Gentse bedrijven relatief intact uit de oorlog – in tegenstelling tot vele beschadigde of vernielde fabrieken in Duitsland, Frankrijk en Groot-Brittannië – en konden zich bijgevolg snel herstellen. De spinnerijen bereikten in 1946 reeds 91% van hun vooroorlogse productie. De weverijen deden het zelfs nog beter en bereikten 104%.⁵⁶ Dankzij deze *boom* kort na de oorlog kroonde België zich in 1948 tot de tiende grootste textielproducent ter wereld – na onder andere de Verenigde Staten, de USSR en Japan.⁵⁷ De voorspoed na het einde van de oorlog laat zich ook voelen binnen UCO. Het consortium kende in 1946 een kapitaalsverhoging tot 250 miljoen frank.⁵⁸ Anderzijds boekte het vennootschap in 1950 voor 108.165.060,49 frank aan inkomsten.⁵⁹ In 1967 bedroeg het maatschappelijk kapitaal van de *Union Cotonnaire* 1.618.860.000 frank (of ongeveer 100 keer hoger dan met de stichting in 1919) met fabrieken in onder meer het Gentse, Ronse, Lokeren, Brugge en Moeskroen.⁶⁰ Het is onduidelijk wat er na de oprichting met Colonia gebeurde, maar daar zal verder op teruggekomen worden. Ook voor TAE is de situatie complexer aangezien de fabriek onderdeel was van de groep Baertsoen-Buyse. De inkomsten van het concern bedroegen in 1950 wel 37.713.361,31 frank.⁶¹

De periode van welvaart was echter van korte duur want vanaf het begin van de jaren 1950

49. THIBAUT MATTHYS, *De gevolgen van een slechte archiefoverdracht*, 71.

50. RF, 1928, dl. 3, 415-416.

51. RF, 1928, dl. 2, 960.

52. RENÉ DE HERDT en BIE DE GRAEVE, *Hun werk, hun leven*, 62.

53. ROBIN DEBO, *Spinnen en weven in de stad*, 25.

54. ANDRÉ MOMMEN, *The Belgian economy in the twentieth century*, London, 1994, 44.

55. ROBIN DEBO, *Spinnen en weven in de stad*, 28.

56. *Idem*, 30-31.

57. CHRISTELLE DE BRUYCKER, *De evolutie van de textielindustrie*, 28.

58. *Union Cotonnaire N.V.*, s.p.

59. RF, 1951, dl. 1, 287.

60. CHRISTELLE DE BRUYCKER, *De evolutie van de textielindustrie*, 119-120.

61. RF, 1951, dl. 2, 1332.

kwam België in een economische structuurcrisis terecht waar de textielsector als eerste de gevolgen van ondervond.⁶² De katoenindustrie in de Gentse regio kwam in nauwe schoentjes wat leidde tot veel sluitingen en faillissementen. Enkel schaalvergroting kon voldoende kapitaal bijeen brengen om de sector staande te houden.⁶³ Dat resulteerde in een hele resem opslopingen en fusies. In 1957 fuseerde de NV Texas met de NV Louisiana tot de NV Loutex. Tien jaar later fuseerden de NV Loutex en de NV *Etablissements Textiles Fernand Hanus* met UCO. Eveneens in 1967 werd ook TAE opgenomen in het UCO-consortium, net als onder meer de fabriek van Hanus in Laarne. Ze werden respectievelijk omgedoopt tot UCO Destelbergen (of UCO Print) en UCO Laarne. Tenslotte valt op te merken dat het bedrijf van Vanderhaeghen bleef bestaan tot 1969 en dat het de uitzondering op de regel vormde door nooit tot UCO toe te treden.⁶⁴ Algemeen kan gesteld worden dat ondanks enkele heroplevingen, de Gentse katoensector sinds het midden van de jaren 1960 meer en meer in verval geraakte.

In de decennia na de Eerste Wereldoorlog bleef het aandeel van de Gentse katoensector binnen de Belgische textielindustrie aanzienlijk. Bij de oprichting van UCO in 1919 telde het consortium alleen al 1.364 arbeiders op een totaal van ongeveer 50.000 katoenarbeiders in België.⁶⁵ In 1937 stond de regio Gent in voor 50% van de tewerkstelling in de Oost-Vlaamse katoenindustrie en voor 32% in heel België.⁶⁶ Dat de gehele Belgische textielindustrie vanaf de jaren 1950 in een structurele crisis belandde is duidelijk te zien aan de tewerkstellingscijfers: in 1948 waren er nog 185.000 plaatsen, terwijl er in 1968 nog slechts

60.000 jobs overbleven.⁶⁷ De daling van het aantal arbeidsplaatsen in de Gentse katoenindustrie was echter niet enkel het gevolg van de algemene crisis in de textielwereld. Ondanks de toegenomen productiviteit, de invoering van nachtwerk en de doorgedreven mechanisering na de Tweede Wereldoorlog, daalde de omzet immers en verloor de Gentse katoensector vanaf (het midden van) de jaren 1950 ook de positie als belangrijkste werkgever ten nadele van nieuwe sectoren als de petrochemie, staal- (Sidmar, 1962) en auto-industrie (Volvo Cars, 1965).⁶⁸

De Congolese katoensector

De eerste aanzet om in de Congo Vrijstaat katoen te telen dateert van 1893. Het koloniale bestuur poogde met behulp van missionarissen en privépersonen om verschillende variëteiten te verspreiden.⁶⁹ De focus in die periode lag evenwel op de gewelddadige exploitatie van rubber waardoor de pogingen gestaakt werden. Enkele jaren later, in 1899, werd in Gent de *Association Cotonnière de Belgique* opgericht. Ondanks de bloeifase in de katoensector moesten spinners hun producten verkopen tegen zeer lage prijzen, vaak lager dan de kostprijs.⁷⁰ Het doel van de *Association* was dan ook om spinners te verenigen en op die manier prijzen te fixeren. Daarnaast had de Amerikaanse burgeroorlog aangetoond dat een te exclusieve importmarkt voor ruw katoen nefast kon zijn. De *Association* drong er bij de koloniale overheid op aan om, net zoals in Britse en Franse kolonies, de katoenteelt te stimuleren: “*Le 14 octobre 1903, L’Association (...) décidait, sur la proposition de M. Fernand de Smet de Naeyer, d’adresser au gouvernement de l’Etat indépendant du Congo,*

62. ERIK BUYST, ‘De evolutie van het Belgische bedrijfsleven’, 360.

63. ROBIN DEBO, *Spinnen en weven in de stad*, 33.

64. THIBAUT MATTHYS, *De gevolgen van een slechte archiefoverdracht*, 84.

65. ROBIN DEBO, *Spinnen en weven in de stad*, 23 en André Mommen, *The Belgian economy*, 43.

66. CHRISTELLE DE BRUYCKER, *De evolutie van de textielindustrie*, 13.

67. ANDRÉ MOMMEN, *The Belgian economy*, 139.

68. JOZEFIE DE BOCK e.a., ‘Werken in textiel fabriek UCO Braun (1950-2009): snelle veranderingen in een oude industrie’, in *MIATFACTORY*, Gent, 2017, 3.

69. A. BRINHE, *Le coton au Congo belge*, Bruxelles, 1958, 13.

70. ISIDOR VAN BEUGEM, *Katoen van cel tot weefsel*, Antwerpen, 1927, 43.

un appel en vue d'y provoquer et d'y multiplier les essais de culture du cotonnier".⁷¹

De oproep van de *Association* kreeg gehoor want in 1908 ondernam agronoom Claessens, weliswaar onsuccesvolle, pogingen in Bas-Congo. In 1911 volgde een nieuwe aanzet. De koloniale administratie kocht machines aan in de Verenigde Staten om ontpittingsfabrieken te bouwen in Maniema en Sankuru.⁷² Daarnaast werd ook expertise uit de Verenigde Staten naar de kolonie gebracht. In 1913 liet de directeur-generaal van de koloniale landbouw Edmond Leploe, Edouard Fisher overkomen teneinde te onderzoeken welke regio's en welke variëteit het meest geschikt zouden zijn.⁷³ Na de introductie van de Amerikaanse *Triumph Big Boll* begon de teelt voet aan wal te krijgen. De periode 1912-1915 kan beschouwd worden als een experimentele fase waarin vooral de koloniale staat zich bezighield met het telen rond overheidsposten, de verdeling van zaden onder lokale *chefs* en het verwerken van de productie.⁷⁴

Vanaf 1917 trad een nieuwe fase in voor de katoenproductie. In dat jaar werden immers de *cultures obligatoires* in Belgisch Congo gelanceerd. Naast het ontwikkelen van een mijnbouwsector waren commerciële gewassen zoals katoen een belangrijk onderdeel van de Belgische plannen om de koloniale economie uit te bouwen. Katoenproductie moest koloniale bedrijven en Congolese boeren ten goede komen, maar stond ook ten dienste van moederland België. Eens de Eerste Wereldoorlog voorbij was, zou goedkoop Congolees katoen de Belgische textielindustrie

(mee)voeden. In de tussentijd kocht de koloniale overheid het katoen echter op, onder andere om het te verwerken tot munitie.⁷⁵

Geruggesteund door wetenschappelijk onderzoek omtrent rotatietechnieken, teeltschema's en onderhoud, stelde de overheid de lokale *chefs* verantwoordelijk voor de correcte uitvoering van de katoenteelt.⁷⁶ Net zoals in andere kolonies hadden Congolese katoentelers het hard te verduren: geweld was onlosmakelijk verbonden met de verplichting om te produceren, bovendien bracht de katoenteelt geen verbetering in hun levenskwaliteit, integendeel: zij waren "(...) *the most impoverished segment of the rural society integrated into the colonial economy*".⁷⁷ Ondanks erbarmelijke werk- en leefomstandigheden slaagden Congolese katoentelers erin om de productie stelselmatig te verhogen gedurende de koloniale periode. Terwijl in 1917 het totale productiecijfer nog 532 ton bedroeg, was de omvang in 1929 gestegen tot 21.755 ton. In 1939 bedroeg de productie 117.633 ton. Een decennium later bedroeg de output ongeveer 149.000 ton en op het einde van de koloniale periode, in 1959, om en bij de 177.000 ton.⁷⁸

Niet enkel het teelproces was strikt gereguleerd en gecontroleerd door de koloniale staat, ook de vermarkting van de productie was, net zoals in andere kolonies, sterk gereguleerd. Congolese telers waren verplicht om tegen zeer lage lonen hun opbrengsten naar verkooppunten te brengen en te verkopen aan concessie maatschappijen. Op 10 februari 1920 werd op initiatief van de minister

71. PIERRE DE SMET, *Les origines et l'organisation de la filature de coton en Belgique: notice publiée à l'occasion du XXVe anniversaire de l'Association Cotonnière de Belgique*, Bruxelles, 1926, 13.

72. FRANÇOIS VAN HOUTTE, *L'évolution de l'industrie textile*, 57.

73. A. BRIXHE, *Le coton au Congo belge*, 13.

74. V.H. ROGGEN, 'Bewondering van de katoencultuur in Belgisch Kongo', in *Textielwezen*, nr. 9, 1947 (3), 117.

75. DAVID NORTHRUP, *Beyond the bend in the river. African labor in Eastern Zaire, 1865-1940*, Athens (Ohio), 1988, 135-151.

76. SVEN VAN MELKEBEKE, 'Science as the handmaiden of coerced labor: the implementation of cotton cultivation schemes in the Eastern Congo Uele region (1920-1960)', in *Coercive Geographies: Historicizing mobility, labor and confinement*, Leiden; Boston, 2021, 169-91. De wetenschappelijk benadering van de teelt was in de periode vóór de Tweede Wereldoorlog ondergeschikt aan – wettelijk verankerde – dwang en agressie tegenover Congolese telers. Na de oorlog werden wetenschappelijke inzichten belangrijker, maar ook dan nog werden zij gebruikt om (psychologische) dwangarbeid te blijven legitimeren.

77. OSUMAKA LIKAKA, *Rural society and cotton*, 79.

78. SVEN VAN MELKEBEKE, 'Science as the handmaiden of coerced labor', 172.

van Koloniën Louis Franck, de belangrijkste financiële groepen van Brussel en Antwerpen (waaronder de *Société Générale de Belgique* en de *Banque d'Outremer*), en enkele textielgroepen uit Gent en Verviers, de *Compagnie Cotonnière Congolaise* (Cotonco) opgericht.⁷⁹ Het startkapitaal bedroeg zes miljoen frank met de Belgische staat als hoofdaandeelhouder (10%), terwijl de Gentse katoensector participaties had ter waarde van 175.000 frank.⁸⁰ Cotonco had als doel ruw katoen op te kopen, te verwerken en klaar te maken voor distributie. Kort na haar oprichting nam de maatschappij ongeveer 80% van de Congolese productie voor haar rekening; terwijl zij, in 1947, 73 verwerkingsfabrieken bezat.⁸¹ Dat Cotonco de grootste en één van de belangrijkste katoenmaatschappijen was in Belgisch Congo illustreren volgende cijfers: in 1928 bedroeg het maatschappelijk kapitaal 30 miljoen frank; in 1947 was dat gestegen tot 300 miljoen frank. In 1926 bedroegen de inkomsten 10.342.108,36 frank; in 1947 maar liefst 271.716.327,27 frank.⁸² Bovendien had Cotonco participaties in andere Congolese maatschappijen zoals de *Filatures et Tissages Africains*, en in katoenmaatschappijen in andere Afrikaanse kolonies.

Behoudens artisanale productie was er in Belgisch Congo geen industriële katoenproductie vóór 1925. In dat jaar, op 14 augustus, werd de *Société Textile Africaine* (Texaf) opgericht. De belangrijkste aandeelhouder van de eerste koloniale textielfirma was de groep Lagache (95% van de aandelen) uit Ronse. Het startkapitaal bedroeg tien miljoen frank, maar reeds in 1927 was het maatschappelijk kapitaal van Texaf opgelopen tot 100 miljoen frank.⁸³ De firma had niet enkel tot doel om in bepaalde,

door de koloniale overheid vastgelegde, zones katoen aan te kopen van Congolese telers. Texaf bezat ook ontpittingsmachines in Congo en Frans Equatoriaal Afrika.⁸⁴ Belangrijker in de context van dit artikel is evenwel dat op een terrein van ongeveer 45 hectare een spinnerij (zie afbeelding 2), weverij, ververij, blekerij en drukkerij werden ingericht.⁸⁵ Een groot deel van de machines liet Texaf overkomen uit Frankrijk. In 1928 zouden de eerste afgewerkte producten op de Congolese markt verschijnen. De mondiale crisis bracht de nog in de kinderschoenen staande firma evenwel in zwaar vaarwater. De verliezen stapelden zich op en in 1934 besloot de leiding van Texaf de firma om te vormen tot een holding met participaties in uiteenlopende bedrijven, waaronder een blijvende interesse in de textielsector.

Met de omvorming van Texaf verdween de katoenindustrie echter niet. Op 5 maart 1934 werden immers op initiatief van voornamelijk Brussels industriëlen, de *Usines Textiles de Léopoldville* (Utexléo) opgericht als dochteronderneming van Texaf. Laatstgenoemde droeg het machinepark over aan de nieuwe firma, terwijl de infrastructuur voor aankoop en ontpitting door Cotonco werd overgenomen.⁸⁶ Utexléo begon aan de activiteiten met een startkapitaal van 65 miljoen frank. In 1951 kon het bedrijf steunen op een bedrag van 162 en een half miljoen frank.⁸⁷ In 1953 boekte de firma voor 81.882.007,8 frank aan inkomsten.⁸⁸ Utexléo zou uitgroeien tot het belangrijkste industriële katoenbedrijf in Belgisch Congo, met 2.000 arbeiders in 1960.⁸⁹ De firma had twee filialen (blekerij en kousenproductie) in Kinshasa en nam ook participaties in andere bedrijven (waaronder de *Filatures et Tissages Africains*). In 1943

79. FRANS BUELENS, *Congo 1885-1960. Een financieel-economische geschiedenis*, Berchem, 2007, 439.

80. Cotonco, *Trente années de culture cotonnière au Congo belge (1918-1948)*, Bruxelles, 1948, 22.

81. FRANS BUELENS, *Congo 1885-1960*, 444.

82. RF, 1928, dl. 1, 678-679 en RF, 1951, dl. 3, 2406-2412.

83. RF, 1928, dl. 1, 681.

84. PIERRE VAN BOST, 'L'industrialisation du Congo', in *Mémoires du Congo*, nr. 50, 2019, 6.

85. 'L'industrie textile au Congo belge. Grandeurs et servitudes', in *Textielwezen*, nr. 9, 1950 (6), 30.

86. A. BRIXHE, *Le coton au Congo belge*, p. 154 en FRANS BUELENS, *Congo 1885-1960*, 441.

87. RF, 1951, dl. 2, 1886.

88. Extract uit 'Archives Economiques de la Belgique et du Congo, [1954] (ARA2, *Finoutremer*, Utexléo, nr. 1099).

89. PIERRE VAN BOST, 'L'industrialisation du Congo', 6.

Spinnerij Texaf, 1929 (Collectie Industriemuseum, nr. F10405-011).

telde de spinnerij 21.000 spullen, terwijl dat aantal in 1954 al verdubbeld was tot 43.000.⁹⁰ Bij de oprichting werkten de arbeiders van Utexléo op 450 weefgetouwen, in 1960 op maar liefst 1.500 weefgetouwen.⁹¹ Op het einde van de Tweede Wereldoorlog voorzag Utexléo in 30% van de productie voor de binnenlandse markt.⁹² Na de Tweede Wereldoorlog verbruikte het bedrijf gemiddeld 6.000 ton ruw katoen per jaar, terwijl in 1956 de productie van afgewerkte stoffen ongeveer 40 miljoen m² bedroeg.⁹³

Behoudens de in de raad van bestuur zetelende Gentse katoenmakelaar, Robert Pflieger, waren er geen directe linken tussen de Gentse katoenindustrie en Utexléo. Dat is evenwel helemaal anders bij de op 21 augustus 1946 opgerichte *Filatures et Tissages Africains* (Filtisaf). Mede dankzij steun van het Marshallplan besloot UCO een nieuwe fabriek te openen in Kalemie (Katanga) aan de oevers van het Tanganyika-meer. De locatie was weloverwogen. De stad was gelegen op het kruispunt van belangrijke routes (weg, spoorweg, boot); dicht bij een belangrijke productiezone van ruw katoen en in een regio met uitgebreide lokale markten waar de vraag naar afgewerkte stoffen groot was.⁹⁴ Filtisaf verkreeg een gebied van ongeveer 300 hectare om de activiteiten uit te bouwen – 25 hectare was industrieterrein, terwijl de fabrieksgebouwen zelf twee hectare besloegen.⁹⁵ Het startkapitaal van het bedrijf bedroeg 44 miljoen frank. De voornaamste aandeelhouders waren UCO, Utexléo, Cotonco, en de NV *Etablissements Textiles Fernand Hanus*. Ook de Amerikaanse belangen waren van bij de oprichting duidelijk. Het was met name de familie Rockefeller die in de raad van bestuur zetelde.

Bovendien blijkt uit een conventie tussen Filtisaf en Laurance Rockefeller dat eerstgenoemde 710.000 dollar betaalde om Amerikaanse spin- en weefmachines over te nemen bij de opstart van de fabriek in Kalemie.⁹⁶ Het maatschappelijk kapitaal van het bedrijf groeide stelselmatig aan om in 1959, 190 miljoen frank te bedragen.⁹⁷

Het opzet van Filtisaf was om zowel te spinnen, te weven, te verven, en vanaf 1955 ook stoffen te bedrukken; daarnaast was er een afdeling voor de productie van kousen, dekens en stoffen voor industrieel gebruik zoals postzakken en dekzeilen.⁹⁸ Bovendien beschikte het bedrijf over een eigen opleidingscentrum (zie afbeelding 3). In de loop van de jaren 1950 zorgden meer dan 1.600 arbeiders van Filtisaf voor een aanzienlijke productie afgewerkte stoffen voor de binnenlandse markt. Uit het jaarrapport voor 1950 van de algemene vergadering blijkt dat er reeds voor 103.783.383,58 frank aan stoffen verkocht werd, terwijl de productie eigenlijk pas vanaf 1949 goed kon starten.⁹⁹

IV. Connecties tussen de Gentse en de Congolese katoensector

Uit het voorgaande is gebleken dat er directe linken waren tussen de Gentse en de Congolese katoenindustrie. Met name UCO speelde daarin een voor- aanstaande rol. De bedoeling van dit deel is om die linken in de diepte te analyseren door te kijken naar de connecties op macro- (import en export), meso- (Gentse bedrijven en de handel met Belgisch Congo) en microniveau (familienetwerken).

90. Extract uit 'Archives Economiques de la Belgique et du Congo, [1954] (ARA2, *Finoutremer*, Utexléo, nr. 1099).

91. LITTIYO ATAFI, *The supply of cotton in Zaire: a feasibility study*, masterscriptie, North Carolina Agricultural and Technical State University, 1983, 25.

92. *Idem*.

93. A. BRIXHE, *Le coton au Congo belge*, 156.

94. *Idem*, 458.

95. Brief van de voorzitter van het *Comité Spécial du Katanga* aan de gouverneur-generaal, 14 februari 1947 (AA, *Terres*, Filtisaf, nr. T72(154)). Op het terrein werd ook ongeveer 200 hectare voorzien voor woonsten en gewassen van de arbeiders.

96. Conventie Rockefeller-Filtisaf, 31 juli 1946 (ARA2, *Finoutremer*, Filtisaf, nr. 1344).

97. Brief aan de directeur-generaal van de CCCI, 19-11-1959 (ARA2, *Finoutremer*, Filtisaf, nr. 731).

98. A. BRIXHE, *Le coton au Congo belge*, p. 158 en GASTON BRAUN, 'Filatures et Tissages Africains: Filtisaf – Albertville', in *Textielwezen*, nr. 9, 1950 (6), 49.

99. Rapport algemene vergadering, 19 juni 1951 (ARA2, *Finoutremer*, Filtisaf, nr. 1101).

Opleidingscentrum Filtisaf, 1948 (Collectie Industriemuseum, nr. F02563).

Linken op macroniveau

Wanneer de handelsstromen tussen België en Belgisch Congo nader bekeken worden dan valt op dat Congo een marginale plaats bekleedde in de totale Belgische handel. Gedurende de koloniale periode was Congo goed voor gemiddeld nauwelijks 1 à 2% van de in- en uitvoer, al staken bepaalde grondstoffen (onder meer koper, tin en palnoten) er bovenuit. In 1935, bijvoorbeeld, was 94% van de totale Belgische import aan palnoten afkomstig uit Congo. In omgekeerde richting is het duidelijk dat voornamelijk de metaal- en machinebouw (locomotieven, voertuigen, enzovoort) domineerde. Zo was, bijvoorbeeld in 1929, 10,5% van de totale Belgische export in metalen constructies bestemd voor Congo.¹⁰⁰ De vraag die zich vervolgens opdringt is: wat was de rol van katoen? Hoe belangrijk was de handel in ruw katoen voor beide landen? Anderzijds, hoe belangrijk was de handel in afgewerkte stoffen?

De import van ruw katoen in België was primordiaal voor de Gentse industrie. Hierboven werd er reeds op gewezen dat de Belgische/Gentse import diversifieerde na de Amerikaanse successieoorlog, al bleef het gros uit de Verenigde Staten komen. Belangrijk om op te merken is dat de Gentse katoenindustrie een aanzienlijk aandeel van de Belgische import gebruikte. Op het einde van de jaren 1930 consumeerden de Gentse fabrieken ongeveer 63% van de totale Belgische import.¹⁰¹ Om het aandeel van ruw katoen uit de kolonie te onderzoeken is het irrelevant om vóór de Eerste Wereldoorlog te gaan kijken aangezien de katoenteelt in Congo pas goed aanvangt vanaf 1920. Uit het samenleggen van verschillende gegevens kan voor de late jaren 1930 het volgende beeld opgetekend worden: in 1939 importeerde België 106.028 ton ruw katoen; ongeveer 31% daarvan

was afkomstig uit Belgische Congo, 28% uit de Verenigde Staten en 24% uit India.¹⁰² Wanneer er naar concrete cijfers over het aandeel dat de Gentse industrie consumeerde gekeken wordt, dan blijkt dat van de 82.182 ton die in 1948 geïmporteerd werd in Gent, er ten eerste een goed deel voor transit naar andere Europese landen bestemd was. Ten tweede, dat 17.945 ton afkomstig was uit Belgisch Congo, maar 25.707 ton uit de Verenigde Staten, en dat ook India (12.843 ton) en Brazilië (9.765 ton) belangrijke grondstoffenleveranciers waren.¹⁰³ Waar Belgisch Congo vóór de Tweede Wereldoorlog nog goed was voor ongeveer een derde van de totale import ruw katoen in België, loopt het aandeel van de kolonie achteruit in de jaren 1950. In 1951 bedroeg het aandeel nog 26% maar in 1954 was van de 106.236 ton die België importeerde, slechts 16.122 ton (15%) afkomstig uit de kolonie.¹⁰⁴

Voor Congo was de situatie evenwel anders. België was voor de export van ruw katoen een belangrijke markt. Het met man en macht proberen aanhouden van lage transportkosten door de koloniale overheid was daar niet vreemd aan. Vóór de Tweede Wereldoorlog was België met meer dan 80% de grootste afnemer. Zo bijvoorbeeld exporteerde Belgisch Congo 42.025 ton ruw katoen in 1938. Daarvan werd 37.429 ton geïmporteerd in België, terwijl Italië (2.382 ton) en Duitsland (1.556 ton) op ruime afstand volgden.¹⁰⁵ Tijdens de Tweede Wereldoorlog veranderde de situatie evenwel. De markten van afnemers als Italië waren niet langer toegankelijk waardoor nieuwe afzetgebieden gezocht moesten worden en bovendien was ook de lokale consumptie van ruw katoen aan het toenemen. In 1945 bedroeg zij 3.010 ton. Dat aantal zou na de oorlog alleen nog maar toenemen dankzij Utextléo en het nieuw opgerichte Filtisaf. Tijdens de oorlog werd vanuit

100. Gegevens afkomstig uit GUY VANTHEMSCHÉ, *Congo. De impact van de kolonie op België*, Tielt, 2007, 145-146.

101. CHRISTELLE DE BRUYCKER, *De evolutie van de textielindustrie*, 13.

102. DANIEL DEGRÈVE, *Le commerce extérieur de la Belgique, 1830-1913-1939. Présentation critique des données statistiques*, Bruxelles, 1982, dl. 1a, 181 en FRANÇOIS VAN HOUTTE, *L'évolution de l'industrie textile*, 93.

103. CH. LEEVAN, 'Le marché de coton de Gand', in *Moniteur Textile*, nr. 6, 1949 (11), 33.

104. 'Marchés à termes sur marchandises', [1955] (ARA2, *Agriculture*, Covenco, nr. AGRI(542)12bis).

105. Statistiques, 1936-1950 (ARA2, *Agriculture*, nr. AGRI(752)7).

de kolonie voornamelijk naar geallieerd territorium geëxporteerd. Groot-Brittannië werd de belangrijkste importeur van ruw katoen met in 1942, bijvoorbeeld, 26.180 ton van de 34.659 ton die Belgisch Congo uitvoerde. Andere belangrijke afzetmarkten werden tijdens de oorlog gecreëerd in India, Spanje, Australië en Zuid-Afrika.¹⁰⁶ Na de oorlog zouden de commerciële banden tussen Congo en Zuid-Afrika behouden blijven. Ook met Groot-Brittannië bleef de handelsrelatie belangrijk. Cijfers voor 1950 tonen aan dat Congo 50.342 ton ruw katoen uitvoerde. Daarvan kwam 22.488 ton (of ongeveer 44 %) in België terecht, 14.842 ton in Groot-Brittannië en 9.942 ton in Nederland.¹⁰⁷

Om de banden tussen de Belgische/Gentse en de Congolese katoensector te analyseren volstaat het niet om louter te focussen op in- en uitvoer van grondstoffen, een analyse van afgewerkte stoffen is eveneens nodig. Hierbij is duidelijk dat, ondanks de grote afzetmogelijkheden die de kolonie bood voor de Belgische katoenfabrieken, de handelstromen zeer gering waren.

In 1890 exporteerde België 66.928 ton katoenen stoffen. Het overgrote deel daarvan was bestemd voor de Europese markt, terwijl 666 ton (of 1 %) werd getransporteerd naar de Congo Vrijstaat. Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog voerde België in totaal 64.589 ton uit, 748 ton (of nog steeds ongeveer 1 %) daarvan was bestemd voor Congo.¹⁰⁸ In 1937 ging weliswaar 21 % van de totale Belgische textielexport naar Congo, maar wanneer ingezoomd wordt op katoen, dan blijkt dat slechts 0,5 % (313 van de 46.940 ton) van de geëxporteerde katoenproducten in de kolonie terecht kwam. In de jaren 1950 daalde de totale textielexport naar Congo zelfs naar 16,5 %.¹⁰⁹

België bleef de export voornamelijk richten op Europa; in 1964 belandde ongeveer 60 % van de totale textielexport in landen van de Europese Economische Gemeenschap.¹¹⁰

Dat de Congo Vrijstaat in de beginfase van de koloniale periode het merendeel van de katoenen stoffen importeerde uit België hoeft weinig verbazing te wekken. In het begin van de jaren 1890 was 70 à 80 % van de afgewerkte stoffen van Belgische makelij.¹¹¹ Vanaf het begin van de twintigste eeuw zou het quasi-monopolie van België op de Congolese markt echter drastisch veranderen. De opkomst van katoenindustrieën in het Globale Zuiden was daarvan de belangrijkste oorzaak. Het was met name Japan dat dankzij een spectaculaire ontwikkeling een groot deel van de Congolese markt zou gaan inpalmen. Doordat Japan extreem lage lonen betaalde aan de katoenarbeiders kon het land (samen met China) uitgroeien tot één van de snelst groeiende katoenindustrieën van de wereld.¹¹² In 1937, bijvoorbeeld, bedroeg de totale katoenimport in Belgische Congo 5.300 ton; daarvan kwam 4.042 ton uit Japan (76 %) en slechts 428 ton (8 %) uit België.¹¹³ De Japanse concurrentie was niet enkel nadelig voor de import vanuit België, ook de directie van Utexléo was daarover bezorgd. In een brief uit augustus 1936 gericht aan de minister van koloniën, staat het volgende te lezen:

“Afin de nous permettre de lutter contre les importations de tissus imprimés japonais au Congo belge, qui font actuellement une concurrence sévère à nos fabrications, nous avons installé à Léopoldville un atelier d'impression, dont les tissus donnent toute satisfaction au commerce congolais. Dans le but d'intensifier

106. Cotonco, *Trente années de culture cotonnière*, 121.

107. Statistiques, 1936-1950 (ARA2, *Agriculture*, nr. AGR1(752)7).

108. Voor deze cijfers, zie FRANÇOIS VAN HOUTTE, *L'évolution de l'industrie textile*, 173 en DANIEL DEGRÈVE, *Le commerce extérieur de la Belgique*, 181.

109. L. VERBELEN, 'La mission d'industriels textiles au Congo belge', in *Moniteur Textile*, nr. 11, 1953 (15), 19, FRANÇOIS VAN HOUTTE, *L'évolution de l'industrie textile*, 173 en DANIEL DEGRÈVE, *Le commerce extérieur de la Belgique*, 181.

110. ROBIN DEBO, *Spinnen en weven in de stad*, 34.

111. J. PLAS en VICTOR POURBAIX, *Les sociétés commerciales belges et le régime économique et fiscal de l'Etat Indépendant du Congo*, Bruxelles, 1899, 106.

112. SVEN BECKERT, *Empire of cotton*, 382.

113. ANDRÉ CHARLIER, 'Le commerce extérieur textile de la Belgique avec le Congo', in *Moniteur Textile*, nr. 5, 1949 (11), 109.

cette production, nous envisageons de placer chez les tissages belges des ordres importants de tissus bruts à imprimer et achever à Léopoldville."¹¹⁴

De Tweede Wereldoorlog betekende slechts een tussenstop in de Japanse dominantie. Doordat de import vanuit Japan opdroogde kon de Verenigde Staten de koppositie van importeur tijdelijk overnemen. Van de totale Congolese katoenimport van 7.419 ton in 1947, kwam 5.394 ton (73%) uit de Verenigde Staten en 1.165 ton (15,7%) uit België.¹¹⁵ Japan zou evenwel snel de positie van belangrijkste importeur in Belgisch Congo terug innemen. Ook uit het citaat hierboven blijkt dat vooral de import van bedrukte katoenen stoffen belangrijk was voor de Congolese markt. Gespecificeerde cijfers voor 1953 tonen enerzijds aan dat slechts 14,7% van de totale import (5.439 ton) uit België kwam. Anderzijds, dat op een totale import van bedrukte stoffen van 3.638 ton, België instond voor een schamele 81,8 ton – een belangrijk deel daarvan kwam evenwel uit de Gentse katoenfabrieken (zie volgend deel).¹¹⁶ Bovendien werd de intentie van Utxléo om meer geweven (nog onbedrukte) stoffen te importeren niet in de wind geslagen. In de jaren 1950 was immers ongeveer 47% van de totale gareimport (2.016 ton) afkomstig uit België.¹¹⁷

Een vraag die zeker antwoord verdient, is waarom de Belgische katoensector niet meer vertegenwoordigd was in de kolonie? Het is een vraag die ook tijdgenoten bezighield. Onder hen is er unanimitéit dat er bij de Belgische (en Gentse) industriëlen een zekere desinteresse bestond voor de Congolese markt. Tot aan de Tweede Wereldoorlog zagen velen onder hen de industrialisatie

van Congo immers als nadelig voor de Belgische industrie. Congo diende vooral een grondstoffenleverancier te blijven.¹¹⁸ Ten tweede slaagden sommige buitenlandse leveranciers erin om exclusiviteitscontracten af te sluiten met grote Congolese importeurs. Tenslotte hadden Congolese commerciële firma's met Belgisch kapitaal weinig interesse in directe import, maar focusten zij eerder op de verdeling van buitenlandse goederen en het distribueren van de lokale productie op binnenlandse markt.¹¹⁹ In de eerste helft van de jaren 1950 bleef in België het totale exportcijfer van textiel evenwel dalen (van 27% in 1950 tot 19% in 1953) en dat was meteen de belangrijkste beweegreden voor Belgische industriëlen om de export naar Congo – met een ontegensprekelijk enorm afzetpotentieel – te stimuleren.¹²⁰ Een ernstige poging daartoe kwam er in het midden van de jaren 1950 met de oprichting van het *Bureau Textile de Léopoldville*. Het opzet van dit orgaan was de aanwezigheid van de Belgische textielindustrie te vergroten en haar belangen te verdedigen. Anderzijds prospecteerde dit orgaan de lokale Congolese markt en zorgde het voor de verspreiding van informatie onder Belgische industriëlen.¹²¹ Gelet op de dekolonisatie van Congo in 1960 is het de vraag of dit *Bureau* veel aan de situatie heeft kunnen wijzigen.

Banden op mesoniveau

De door Voortman in de late jaren 1870 uitgestippelde route naar Congo kreeg navolging in de koloniale periode. In de officiële catalogus van de wereldtentoonstelling van 1905 in Luik, staat de NV Lousbergs vermeld onder klasse 116 *Commerce - colonisation*.¹²² De handel werd na de

114. Brief Utxléo aan de minister van koloniën, 24 augustus 1936 (ARA2, 3e Direction Générale, Tissus – production locale, nr. 3DG(1986)8).

115. ANDRÉ CHARLIER, 'Le commerce extérieur textile', 109.

116. MAURICE MARCHANT, 'La mission textile de prospection commerciale au Congo Belge', in *Moniteur Textile*, nr. 3, 1954 (16), 55.

117. A. BRIXHE, *Le coton au Congo belge*, 160.

118. FRANS BUELENS, *Congo 1885-1960*, 311.

119. 'L'avenir des textiles belges au Congo', in *Moniteur Textile*, nr. 9, 1950 (12), 1305.

120. MAURICE MARCHANT, 'La mission textile de prospection', 50.

121. Id., 'Enfin, l'industrie textile belge sera présente au Congo', in *Moniteur Textile*, nr. 4, 1955 (17), 33.

122. *Exposition universelle et internationale Liège 1905: catalogue officiel de la section belge*, Liège, 1905, 258.

overname door België in 1908 verder gezet zoals blijkt uit bronnen van vóór de Eerste Wereldoorlog. In een verkoopboek van het bedrijf uit de periode 1911-1913 staan, naast leveringen aan onder meer Guinée en Senegal, tal van leveringen aan Belgisch Congo. De NV Lousbergs exporteerde stoffen (meestal *pagnes* en blauwdrukken) naar Kinshasa en Lubumbashi. In laatstgenoemde stad kwamen de stoffen doorgaans toe bij een zekere Teixeira de Mattos. Op 27 december 1912, bijvoorbeeld, werden aan de Mattos 53 gedrukte *pagnes*, 110 hemden en een niet nader gespecificeerde hoeveelheid blauwdrukken geleverd voor een totaal waarde van 3.993,08 frank.¹²³ Naast de handel naar de kolonie had de NV Lousbergs ook aandelen in *Intertropical-Comfina*, een organisme dat zich in Belgisch Congo bezighield met handels-, landbouw-, mijn-, industriële, financiële, en maritieme operaties.¹²⁴

Een andere Gentse katoenfabrikant die zich al snel na 1908 engageerde in de handel met de kolonie was de firma van Diomède Vanderhaeghen. De officiële catalogus van de wereldtentoonstelling van 1913 te Gent vermeldt bij dit bedrijf: "Bijzondere stoffen voor den uitvoer naar Kongo en specialiteit in schaamteschorten [*pagnes*]. Gemaakte kleeven voor den uitvoer".¹²⁵ Het fonds van deze firma omvat enkele 'Congoboeken' waarin specifiek de leveringen voor de kolonie (en soms ook voor West-Afrika) in genoteerd staan. De meeste producten werden ingevoerd via Matadi, al komt Dar es Salaam ook geregeld voor. Vanderhaeghen leverde zowel aan in Belgisch Congo actief zijnde organisaties (*Cotonco*, *Compagnie du Kasai*, *Forminière*) als aan privépersonen (pyjama's onder andere). In het verkoopboek van 1930-1931, bijvoorbeeld, staat een grote levering aan *Cotonco* vermeld (22 oktober 1930): 400 stukken indigostof bestemd voor Lusambo

en Sankuru, en 100 stukken voor Kibombo en Maniema.¹²⁶ Net als de firma Lousbergs was Vanderhaeghen niet enkel commercieel actief in de kolonie. Sinds de oprichting van de *Association Cotonnière* lobbyde Vanderhaeghen als bestuurslid voor de ontwikkeling van de katoenteelt in Congo. Ook was hij aandeelhouder van diverse maatschappijen waaronder eveneens *Intertropical-Comfina* en bovendien was hij in het begin van de twintigste eeuw bestuurder van de *Plantations Lacourt* waar de teelt van rubber, cacao en koffie in de Kasai provincie centraal stond.¹²⁷

Eenzelfde fenomeen komt naar voren bij het bedrijf van Fernand Hanus. Ook de *Etablissements Hanus* was zowel in de handel met de kolonie actief, als één van de grootste aandeelhouders van Filitsaf. René Hanet (zoon van Fernand) zetelde als bedrijfsleider (sinds 1931) bovendien in de raad van bestuur van het bedrijf in Kalemie.¹²⁸ Voor wat betreft de handelsrelaties valt op dat Hanus katoenen stoffen leverde aan West- en Centraal Afrika (Angola). De export naar de kolonie verliep via organisaties zoals de *Compagnie du Kasai*, de *Huileries du Congo Belge* of de *Union Minière du Haut-Katanga*.¹²⁹ Helaas vermelden de geraadpleegde bronnen niet om welke stoffen het precies gaat, noch het volume, noch de waarde. Net zoals bij de leveringen van Vanderhaeghen, moet ook hier de vraag gesteld worden wat er met de aan de koloniale maatschappijen geleverde stoffen gebeurde: verkochten die organisaties zelf de aangeleverde stoffen? Werden die stoffen verder gedistribueerd naar lokale markten? Werden de stoffen gebruikt voor het Congolees personeel/ arbeiders? Diepgaander onderzoek is nodig om dit uit te klaren.

Zoals eerder in dit artikel ter sprake is gekomen was één van de kerntaken van NV *Filatures et Tissages Colonia* de handel in garen en afgewerkte stoffen.

123. Verkoopboek, 1911-1913 (AG, *Fonds de Hemptinne*, N.V. Ferdinand Lousbergs, nr. 121).

124. RF, 1928, dl. 1, 648.

125. *Algemeene Wereldtentoonstelling van Gent 1913: bijzondere ambtelijke catalogus der Belgische afdeling*, Brussel, 1913, 137.

126. Verkoopboek 'Congo 6', 1924 en verkoopboek 'Congo 13', 1930-1931 (AG, *Fonds UCO*, archief Vanderhaeghen, doos 244 en doos 25, nr. PA_VDH).

127. RF, 1906, 667-668 en RF, 1928, dl. 1, 648.

128. RF, 1951, dl. 3, 2202.

129. Relevé de factures, exportation, 1929-1933 (AG, *Fonds UCO*, archief Hanus, doos 147, nr. PA_HANUS).

De naamgeving laat weinig aan de verbeelding over waar de export op gericht was. Desondanks zijn van deze firma heel weinig gegevens terug te vinden. Wel is het zo dat op 1 augustus 1928 te Kinshasa de *Société Commerciale et Financière Congolaise* werd opgericht. Het doel van deze maatschappij was handel drijven met de focus op export en import in de kolonie. De voorzitter van de raad van bestuur van Colonia, Léon Fobe en gedelegeerd bestuurder Edouard d'Hanens waren tevens voorname aandeelhouders van de *Société Commerciale*. Bovendien was Colonia als firma ook aandeelhouder. Colonia beschikte over 1.750 van de 10.000 aandelen in categorie A (oprichters). In categorie B (andere vennoten) bezat de firma bovendien 3.185 van de 10.000 aandelen. In diezelfde categorie B beschikten de Gentenaars Fobe en d'Haenes tezamen over 4.000 aandelen.¹³⁰ Het is duidelijk dat het katoenbedrijf nauwe banden had met Belgisch Congo, al blijft de vraag hoe de firma in Gent evolueerde na 1928: fusioneerde het bedrijf met een andere Gentse katoenfabriek? Moest de firma de deuren sluiten? Is het mogelijk dat Colonia mettertijd opgegaan is in de *Société Commerciale*? Werden de activiteiten afgebouwd terwijl de focus van de bestuursleden meer en meer naar handel in en met de kolonie verschoven? Ook hier kan enkel verder onderzoek meer licht op de zaak werpen.

Het Gentse Industriemuseum bewaart zowel kleine stalen van 'Afrikadrukken' als meer dan 500 grote doeken met Afrikaanse motieven, allen geproduceerd door TAE in Destelbergen. Dat dit bedrijf voor een zekere continuïteit zorgde in 'Afrikadrukken' is duidelijk, de vraag is alleen: wanneer begon TAE met het drukken voor de Congolese markt? Uit het voorgaande is gebleken dat het bedrijf zich aanvankelijk toespitste op verven en bleken van katoenen materiaal. Anderzijds staan in de grootboeken (afdeling ververij) van

de eerste helft van de jaren 1920 diverse leveringen ingeschreven aan de firma Colonia.¹³¹ Hieruit valt af te leiden dat TAE garens of stoffen verfdie die vervolgens aan Colonia geleverd werden. Maar laatstgenoemde bedrijf had zelf een blekerij en ververij. Is het bijgevolg mogelijk dat Colonia de door TAE aangeleverde garens en stoffen nog verwerkte (weven, veredelen), om ze eventueel daarna naar de kolonie uit te voeren? Of werden de geverfde producten direct naar Belgisch Congo geëxporteerd? Op basis van de beschikbare bronnen is dit evenwel niet te achterhalen. Hetzelfde probleem doet zich voor in de jaren 1930 en begin jaren 1940. De registers van uitgaande facturen (afdeling afwerking) bevatten frequent leveringen aan het bedrijf van Vanderhaeghen. Naast leveringen van satijnen stoffen en hemden komt heel vaak de term *impression doublure*, of bedrukte voering, voor. Bijvoorbeeld op 27 februari 1935 leverde TAE bedrukte voeringstoffen voor een bedrag van 2.256,93 frank aan Vanderhaeghen.¹³² Het is niet met zekerheid te zeggen maar gezien de nauwe banden van laatstgenoemde en de omschrijving 'bijzondere stoffen voor den uitvoer', is het niet ondenkbaar dat TAE al sinds het midden van de jaren 1930 bedrukte stoffen leverde aan Belgisch Congo via de firma Vanderhaeghen. Voor de jaren 1950 is de situatie daarentegen wel helder. Een interview afgenomen met een oud-werknemer van TAE maakt duidelijk dat de 'Afrikadrukken' een belangrijk deel van de productie vormde. Niet enkel de invoering van een ploegstelsel in de drukkerij toont dit aan, ook het feit dat er in die periode twee drukmachines stonden die constant (aan 20 meter stof per minuut) voor de kolonie produceerden (zie afbeelding 4).¹³³

Tot slot van dit onderdeel dienen nog twee zaken benadrukt te worden. Ten eerste, dat het drukken van stoffen bestemd voor de Congolese markt, niet enkel in België gebeurde. Ook in de kolonie zelf

130. Voor deze gegevens, zie *Bulletin officiel du Congo belge : annexes*, Bruxelles, 1928, 1615-1635.

131. Grootboek(en), 1921-1922 en 1923-1924 (AG, *fonds UCO*, archief TAE, nr. 2020_0227_01_01 en nr. 2020_0227_01_02).

132. Register uitgaande facturen, 1934-1935; 1938-1919; 1941 (AG, *fonds UCO*, archief TAE, nr. 2020_0227_02_02; nr. 2020_0227_02_07; nr. 2020_0227_02_09).

133. Industriemuseum, interview met Roger Baetens (werkte bij TAE sinds 1951), afgenomen door Marie Kypers op 18 juni 2020, nr. AU00006-018.

werden Afrikaanse motieven gedrukt. De zogenaamde (imitatie-)wax-prints¹³⁴ waren het belangrijkste textielproduct dat in de kolonie geconsumeerd werd. Utexléo produceerde in het begin van de jaren 1950, acht miljoen m² terwijl 47 miljoen m² werd geïmporteerd; daarvan was ongeveer 47% afkomstig uit Japan, Nederland volgde op de tweede plaats.¹³⁵ Japan slaagde erin om tegen dumpingprijzen allerlei katoenen stoffen op de Congolese markt te brengen maar de kwaliteit was, ten aanzien van bijvoorbeeld de Nederlandse of de Gentse import, aanzienlijk lager.¹³⁶

Ten tweede hadden niet enkel Gentse bedrijven en/of hun bestuurders directe link met de kolonie, ook overkoepelende katoenmaatschappijen onderhielden nauwe relaties. In het voorgaande werd ingegaan op de stichting van Filtisaf. UCO stond niet enkel aan de wieg van dit katoenbedrijf, het was ook de belangrijkste aandeelhouder en bovendien speelde het Gentse consortium een prominente rol in de werking van Filtisaf tot het einde van (en na) de koloniale periode. Daarnaast had de in Gent opgerichte *Association Cotonnière* eveneens een directe relatie met Belgisch Congo. Deze maatschappij lobbyde niet enkel bij de koloniale overheid teneinde de katoenteelt te stimuleren. Eens de teelt uit de startblokken geschoten was, werkte de *Association* ook samen met de koloniale katoenmaatschappij Cotonco, "(...) zoodat ze grootelijks medehelpt tot den afzet en de bescherming van onze katoenprodukten in den vreemde".¹³⁷

Katoenfamilies over de continenten heen

Uit het vorige deel is duidelijk geworden dat sommige ondernemingen nauwe banden onderhielden met de kolonie. Vooral de nichesector van de 'Afrikadrukken' springt daarbij in het oog. Tevens is gebleken dat ondernemingen (of de bedrijfsleider) vaak participaties hadden in en/of bestuurder waren van andere koloniale ondernemingen. De link tussen de Gentse katoenindustrie en de economie in koloniaal Congo worden nog op een andere wijze duidelijk. De netwerkanalyse van industriële illustreert immers dat bepaalde Gentse families sterk vertegenwoordigd waren in de intercontinentale economische relaties.

Het is geen geheim dat de Gentse familie de Hemptinne een vooraanstaande rol gespeeld heeft in het Gentse en Belgische economische leven. Het is ook geweten dat de familie banden had met Congo. Wat minder geweten is, is hoe dat netwerk opgebouwd was. De familie – en dan met name Jean de Hemptinne (1861-1934) – heeft een sleutelrol gespeeld in de katoenrelaties tussen België en Congo. In het voorgaande deel werd gewezen op de leveringen van de NV Lousbergs aan de kolonie. Deze firma was evenwel al sinds 1859 in handen van de familie de Hemptinne. Wanneer Ferdinand Lousbergs, zonder directe erfgenaam, stierf in dat jaar, kwam de fabriek via huwelijksbanden in handen van Joseph de Hemptinne (vader van Jean). Diens broer Jules, en oom van Jean, was een van de stichters van UCO. Jean de Hemptinne zelf was niet enkel voorzitter van UCO in de periode 1926 tot 1934. Tevens bekleedde hij de functie van vicevoorzitter van de *Association Cotonnière* vanaf de oprichting tot 1903; daarna werd hij voorzitter tot 1931. Vanaf 1931 tot aan zijn dood was hij voorzitter van de Internationale Katoenfederatie.¹³⁸ Van de *Association* werd reeds aangetoond dat zij zowel aanspoorde om de katoenteelt in de kolonie te

134. Afrikaanse wax-print, ook gekend als Ankara of Dutch wax-print, is een textielsoort met een print die aan beide zijden van de stof evenwaardig is. De naam verwijst naar het productieproces, waarbij de patronen door middel van was op het doek worden aangebracht voor deze geveerd wordt. Wax-print ontstond rond 1850 in Nederland, bestemd voor de Indonesische markt (als imitatie van traditionele batikstoffen), maar werd vooral populair in Afrika vanaf het begin van de twintigste eeuw. Al snel volgden goedkopere imitaties van de wax-prints, geproduceerd door middel van roldruk (zoals de stoffen van TAE, Filtisaf en de Japanse producenten).

135. MAURICE MARCHANT, 'La mission textile de prospection', 31.

136. ANDRÉ CHARLIER, 'Le commerce extérieur textile', 104.

137. ISIDOR VAN BEUGEM, *Katoen van cel tot weefsel*, 44.

138. PIERRE DE SMET, *Les origines et l'organisation de la filature de coton en Belgique*, 12 en 16.

Afrikadruk door TAE, jaren 1950 (Collectie Industriemuseum, nr. V21133).

ontwikkelen, als samenwerkte met de Congolese katoenmaatschappij Cotonco.

Ook in laatstgenoemde onderneming zetelde de Hemptinne. Op 14 november 1918 vond, op voorspraak van koning Albert I, een persoonlijk onderhoud plaats tussen de in Gent geboren Anatole De Bauw en Jean de Hemptinne.¹³⁹ De Bauw probeerde de Hemptinne te overtuigen om de oprichting van Cotonco te helpen ondersteunen. Na enige aarzeling stapte de Hemptinne toch in de raad van bestuur; De Bauw zou later voorzitter worden (1928).¹⁴⁰ Andere belangrijke Gentse katoenbaronnen die in de raad van bestuur van Cotonco zetelden waren onder meer Gérard Cooreman, Emile-Jean Braun en Robert Brasseur – allen bovendien ook vooraanstaande figuren binnen UCO. Reeds op het einde van de negentiende eeuw zag de industrieel in Jean de Hemptinne evenwel dat Congo mogelijkheden bood: “*Devant les possibilités d’écouler des tissus au Congo belge (...)*”.¹⁴¹ Met die reden werd in 1897 *La Djuma* opgericht. Bij deze maatschappij was Paul de Hemptinne (Jean’s broer) voorzitter van de raad van bestuur, Jean gedelegeerd bestuurder, neef Eugene bestuurder en oom Jules commissaris. Het doel van deze familiale onderneming was voornamelijk om *comptoirs commerciaux* (handelsposten) in te richten in de Congo Vrijstaat.¹⁴² In 1902 ging *La Djuma* op in de *Compagnie du Kasai*. En ook in deze maatschappij – waar Gentse bedrijven als Vanderhaeghen en Hanus regelmatig aan leverden – speelde Jean de Hemptinne een vooraanstaande rol. In deze in 1901 opgerichte koloniale onderneming was hij niet enkel één van de stichters; de Hemptinne was tevens voorzitter van het permanent comité en voorzitter van de raad van bestuur van bij de stichting tot aan zijn dood in 1934.¹⁴³ Jean de Hemptinne was nog bij

tal van andere maatschappijen in Congo betrokken (*Compagnie du Katanga, Banque du Congo belge, Société Minière du Kasai*, enzovoort). Het zou te ver leiden om alle banden tussen de Gentse katoenfamilie de Hemptinne en de kolonie na te gaan. Meerdere familieleden hadden immers belangen (als bestuurder en/of aandeelhouder) in koloniale ondernemingen van uiteenlopende aard.

Er waren evenwel nog andere Gentse katoenfamilies die hun stempel op de koloniale katoensector gedrukt hebben. Ten eerste was er de familie Braun. Er werd reeds aangestipt dat Emile-Jean Braun (1879-1968) tot de stichters van UCO behoorde. Hij was tevens gedelegeerd bestuurder van het textielconsortium en commissaris van Cotonco.¹⁴⁴ Ook zijn zoon Gaston (1903-1990) verenigde bestuurstaken in Gent en Belgisch Congo. Gaston was immers bestuurder van UCO en gedelegeerd bestuurder van Filtisaf.¹⁴⁵ Een soortgelijk netwerk tekende zich af bij de familie Hebbelynck. Adolphe Hebbelynck (1881-1962) behoorde tot de initiatiefnemers voor de stichting van UCO en was tevens bestuurder-directeur.¹⁴⁶ Zijn zoon Paul (1905-2008) volgde zijn vader op als bestuurder-directeur in 1962, maar behoorde vóór die tijd ook al tot de raad van bestuur. Bovendien bekleedde hij vanaf de oprichting van Filtisaf eveneens de functie van bestuurder in dat bedrijf.¹⁴⁷ Voorts zorgde ook de familie Voortman voor een opvallende constante in de Gentse-Congolese katoenbanden. Wanneer de NV Texas in de jaren 1870 de eerste commerciële contacten legde met de westkust van Congo was Jules Voortman (1835-1923) beheerder van het bedrijf. Na de dood van Jules komt de leiding van de NV Texas in 1926 in handen van Jacques Voortman (1901-1982), zijn kleinzoon. Boven-

139. Cotonco, *Trente années de culture cotonnière*, 19-20.

140. FRANS BUELENS, *Congo 1885-1960*, 440.

141. P. VAN DEN ABELLE, ‘Jean de Hemptinne’, in *Biographie Coloniale Belge*, Bruxelles, 1955, dl. IV, 387.

142. RF, 1906, 658.

143. *L’Essor Colonial et Maritime*, 21 oktober 1934.

144. RF, 1928, dl. 1 en 2, 678 en 973; RF, 1951, dl. 1 en 3, 285 en 2406.

145. RF, 1951, dl. 1 en 3, 285 en 2202.

146. RF, 1928, dl. 2, 973; RF, 1951, dl. 1, 285.

147. RF, 1951, dl. 1 en 3, 285 en 2202.

dien had hij ook interesses in Belgisch Congo zoals blijkt uit de archieven van Filtisaf. In 1959 was Jacques immers niet enkel aandeelhouder (6,7%), maar ook bestuurder.¹⁴⁸

V. Epiloog: wat na 1960?

De achteruitgang in de Gentse katoenindustrie, die in de loop van de jaren 1960 was ingezet, was onomkeerbaar. Verschillende fusies en opnames van nog zelfstandig opererende katoenfabrieken binnen het UCO-consortium konden slechts tijdelijk soelaas brengen. Ondanks het in handen hebben van nagenoeg de gehele Gentse katoensector – van spinnen en weven tot veredelen – leidden opeenvolgende crisissen en een toenemende concurrentie van lage loonlanden ertoe dat in de jaren 1970-1980 heel wat vestigingen moesten sluiten. Uiteindelijk zou de laatste UCO-fabriek in 2009 definitief een punt zetten achter een van de ooit belangrijkste industriële clusters van België.¹⁴⁹

Na de dekolonisatie stortte de katoenteelt in Congo compleet in. Waar op het einde van de koloniale periode nog bijna 180.000 ton geproduceerd werd, was het volume in 1965 al teruggelopen tot ongeveer 17.000 ton, terwijl in 2006 nog slechts 800 ton geteeld werd.¹⁵⁰ Cotonco, dat op het einde van de koloniale periode ongeveer 90% van de katoenteelt opkocht, opteerde in 1960 voor het Belgische juridische statuut en bracht haar activa in Congolese maatschappijen onder.¹⁵¹ In het kader van de 'Zaïresering' werden in 1972 alle bestaande katoenmaatschappijen genationaliseerd.

Ook in de katoenindustrie bleef de Belgische aanwezigheid gevrijwaard na de onafhankelijkheid van

Congo. Dit was het geval bij Tefax en Utexléo, maar zeker ook bij het door UCO opgerichte Filtisaf. De katoenfabrieken volgden het klassieke scenario waarbij zij onder het Belgische juridische statuut verder werkten. Hoewel in de eerste helft van de jaren 1970 alle buitenlandse bedrijven door Mobutu genationaliseerd werden, springt de lange aanwezigheid van Belgen/Gentenaars bij Filtisaf in het oog. Begin jaren 1980 werkten bij Filtisaf ongeveer 5.000 Zaïrese arbeiders en nog steeds 40 Belgische werknemers.¹⁵² In 1990 werd Filtisaf overgenomen door de Zaïrese staat om kort daarop het faillissement aan te vragen.¹⁵³ De banden tussen de Gentse katoenindustrie en de voormalige kolonie bleven evenwel nog op een andere manier aangehouden. Met name het produceren van 'Afrikadrukken' voor de Congolese/Zaïrese markt bleef nog geruime tijd verdergaan. In de jaren 1970 had TAE, dat inmiddels ook tot UCO behoorde, zelfs een roldrukmachine die exclusief voor de productie van deze stoffen werd ingezet.

VI. Conclusies

Het opzet van dit artikel was om voor de periode 1885-1960, de Gentse en Congolese katoensector te belichten en om de relatie(s) tussen beiden te verkennen. Er werd aangetoond dat de banden tussen Gent en Congo teruggaan tot vóór de koloniale periode en na de onafhankelijkheid van Congo relatief lang aangehouden bleven. Voorts is gebleken dat er tijdens de koloniale tijd een nauwe verwevenheid was tussen beide sectoren die zich vooral uitte op microniveau. De aanwezigheid van katoenrelaties vóór en na de koloniale periode doet de vraag rijzen of en in hoeverre

148. Brief aan de directeur-generaal van de CCCI, 19-11-1959 (ARA2, *Finoutremer*, Filtisaf, nr. 731).

149. ROBIN DEBO, *Spinnen en weven in de stad*, 32-37.

150. Programme multisectoriel d'urgence de réhabilitation et de reconstruction. Composante agricole. Étude de la filière coton en RDC (Version finale), 2007, 12.

151. FRANS BUELENS, *Congo 1885-1960*, 445.

152. Industriemuseum, interview met Herman Van Cauwenberghe (werkte bij Filtisaf van 1979 tot 1983), afgenomen door Marie Kymers op 7 juli 2020, nr. AU00006-019. Filtisaf had, behoudens de fabriek in Kalemie waar katoenen stoffen zowel gesponnen, geweven als bedrukt werden, ook diverse plantages verspreid over het Congolese grondgebied, in handen. Daarnaast had het bedrijf ook filialen uitgebouwd in andere Afrikaanse landen, waaronder Tanzania en Ethiopië.

153. <http://www.filtisaf.be/sluiting.pdf>, [24 maart 2023].

de Gentse katoensector als een louter ‘koloniale agent’ benaderd kan worden?

Het tweede deel van dit artikel toonde aan dat Gent toonaangevend was in de Belgische katoenindustrie. De oprichting van UCO na de Eerste Wereldoorlog zorgde niet enkel voor schaalvergroting. Het consortium zou ook een stempel drukken op de Congolese katoenindustrie. Die industrie nam een aanvang vanaf 1925. De stichting van Filtsaf in 1946 door UCO betekende voor laatstgenoemde een kostenverlagende operatie (transport en lonen). De aanwezigheid van ruw katoen nabij de fabriek in Belgisch Congo bevestigt dit. De teelt van katoen was een verplichte teelt gekenmerkt door dwang, geweld en erbarmelijke leefsituaties voor de Congolese producenten. De quasi-monopoliepositie van Cotonco bij de aankoop van de grondstoffen was daar niet vreemd aan.

In het derde deel werd geïllustreerd dat de import van ruw katoen in België vanuit de kolonie afnam naarmate de kolonisatie vorderde. Anderzijds betekende België voor Congo wel een belangrijke afzetmarkt. De analyse van de handelsstromen van afgewerkte producten liet dan weer verstaan dat België slechts van gering belang was voor de Congolese markt en dat Japan de marktleider was. Dit wil evenwel niet zeggen dat Gentse katoenbedrijven nauwelijks banden hadden met Belgisch Congo. Integendeel, sommige bedrijven speelden in op de voorkeuren van de Afrikaanse markt. Vooral het bedrukken van stoffen (van Voortman tot TAE) – waar Gent een lange traditie in had – springt in het oog. Bovendien hadden bedrijven of de bedrijfsleiders belangen in koloniale ondernemingen. De nauwe verwevenheid tussen de Gentse en de Congolese katoensector komt pas volledig tot uiting wanneer gekeken wordt naar het ondernemersniveau. Daar is immers duidelijk dat sommige textielfamilies in zowel de Gentse als de koloniale sector betrokken waren (als bestuurder en/of aandeelhouder). De casus van Jean de Hemptinne illustreert dat één individu zowel de lijnen kon uitzetten in Gent, in overkoepelende Belgische en internationale organisaties, als in concessie maatschappijen zoals Cotonco.

De manier waarop de katoenrelaties georganiseerd waren toont opvallende gelijkenissen met andere artikelen in dit speciaal nummer. Een typische manier waarop Belgische bedrijven internationale relaties vorm gegeven hebben is door de uitbouw van netwerken (*joint ventures*, sectorieel associaties). Zoals aangetoond werd in dit artikel waren ook de intercontinentale relaties tussen de Gentse industrie en de Congolese katoensector vaak ingebed in, of minstens geruggesteund door, organisaties die het individuele bedrijfsniveau overstegen (UCO, *Association Cotonnière*, Cotonco). Het is bovendien opmerkelijk dat in die organisaties vaak dezelfde individuen of families sleutelspelers waren.

Omwille van de moeilijke raadpleegbaarheid van de bronnen is dit een verkennende studie. Tal van vragen blijven daardoor onbeantwoord. Door de focus in dit artikel is er geen ruimte besteed aan andere globale netwerken van Gentse bedrijven en ondernemers. Daarnaast kan de vraag gesteld worden in hoeverre er een één-op-één relatie was tussen ruw katoen dat ingevoerd werd in Gent, en stoffen die na verwerking opnieuw uitgevoerd werden naar Belgisch Congo? Ook omtrent lonen en arbeiders in de katoenindustrie in Gent en Congo is nog heel wat onderzoek vereist. Tenslotte dient dieper ingegaan te worden op rol van overheden en regelgeving. Speelden strengere sociale en milieuwetten in België mee in de oprichting van fabrieken in de kolonie? Of was dit eerder een opportunistische zet van Gentse industriëlen (*shared burdens*)? Het ineensstorten van de katoenteelt in Congo na 1960 suggereert dan weer dat de afschaffing van het, door de koloniale overheid in stand gehouden, systeem van verplichte teelten (deels) verantwoordelijk was voor de hoge productiecapaciteit vóór 1960. Dit artikel hoopt een basis te kunnen meegeven voor verder onderzoek waarin het beeld van een ongekend stukje textielgeschiedenis enkel maar scherper gesteld kan worden. De eerste stappen voor een dergelijk project worden momenteel gezet. Het Industriemuseum is in samenwerking met de Universiteit Gent een projectaanvraag aan het voorbereiden.

*Sven Van Melkebeke is currently a researcher at the Ghent Museum of Industry. He is co-preparing an exposition on the Belgian iron and steel industry over the past two centuries. He also holds a PhD from Ghent University (2017). His main research themes are colonial, industrial and rural history. His publications include *Dissimilar Coffee Frontiers. Mobilizing Labor and Land in the Lake Kivu Region, Congo and Rwanda (1918-1960/62)* (Leiden, Brill, 2020).*